

Marek KĘSY

*Dr inż., Politechnika Częstochowska, Wydział Inżynierii Mechanicznej i Informatyki,
al. Armii Krajowej 21, 42-201 Częstochowa; e-mail: mar_kes@poczta.onet.pl*

**TECHNOLOGIE INFORMACYJNE W ŚWIELE PRAKTYK
CZYTELNICZYCH**

**INFORMATION TECHNOLOGIES IN THE LIGHT
OF READING PRACTICES**

Słowa kluczowe: technologia informacyjna, Internet, czytelnictwo, praktyki czytelnicze.

Keywords: information technology, internet, reading, reading practices.

Streszczenie

Rozwój techniczny wywołuje zmiany warunków życia współczesnego człowieka powodując przemiany osobowościowe, wzorce kulturowe, sposób postrzegania siebie i innych. Przykładem przeobrażeń społecznych są przemiany w praktykach czytelniczych, w których tradycyjne formy przekazu informacji i wiedzy zastępowane zostają formami przekazu elektronicznego.

Abstract

Technological development causes changes in the living conditions of contemporary people, resulting in personality changes, cultural patterns and the way people perceive themselves and others. An example of social transformation are changes in reading practices, in which traditional forms of information and knowledge transfer are replaced by forms of electronic communication.

Wprowadzenie

Spółeczeństwo XXI wieku to społeczeństwo, którego funkcjonalne podstawy wyznaczają możliwości techniki. Spółeczeństwo to zostało „przesiąknięte” techniką, a techniczne rozwiązania stały się częścią jego natury. Pomiędzy techniką a społeczeństwem zachodzą różnorodne interakcje i zależności przyczynowe. Poprzez osiągnięcia naukowe społeczeństwo kształtuje technikę, świadomie ją zmienia i wykorzystuje, ponosząc zarazem konsekwencje jej rozwoju. Roz-

wiązania techniczne w coraz większym stopniu uzależniają, wymuszają konieczność dostosowania człowieka do nowych warunków, kształtują style życia, modyfikują sposób pracy i spędzania czasu wolnego, wywołują przemiany osobowości i prezentowanych postaw. Przykładem przemian społecznych wywołanych przez rozwiązania techniczne są transformacje praktyk czytelniczych, które uwidaczniają kryzys czytelnictwa w jego tradycyjnej – książkowej (drukowanej) formie.

Praktyki czytelnicze – przemiany ilościowe

Analiza wyników badań dotyczących poziomu czytelnictwa w Polsce (np. raporty z badań społecznych prowadzonych na zlecenie: Biblioteki Narodowej¹, Instytutu Badań Edukacyjnych²) wskazują, iż istotne zmiany ilościowe miały miejsce w przedziale lat 2004–2008, kiedy odsetek osób czytających książki (co najmniej jedna książka rocznie) zmniejszył się o ok. 20% (z poziomu 60% do 40%), zaś odsetek tzw. czytelników intensywnych (co najmniej siedem książek rocznie) zmniejszył się o ok. 50% (z poziomu 24% do 12%). Powyższe dane korelują z oficjalnymi zestawieniami bibliotecznymi, które w analizowanym okresie wykazywały systematycznie zmniejszającą się liczbę czytelników zarejestrowanych oraz spadek wypożyczanych książek. Analiza danych za lata 2008–2016 wskazuje na zjawisko „stabilnego nieczytania”. O utrzymującym się kryzysie czytelnictwa książek świadczyć mogą m.in. dane za lata 2015 i 2016, które wskazują, iż ponad 63% badanych w ciągu ostatniego roku nie przeczytało żadnej książki, a liczba intensywnych czytelników kształtuje się na poziomie 10%. Badania Biblioteki Narodowej i Instytutu Badań Edukacyjnych akcentują problem czytelnictwa, który dotyczy głównie młodzieży. Szczególnie niepokojący jest spadek poziomu czytelnictwa w grupie osób młodych, będących w wieku kształtowania postaw życiowych oraz „obligowanych” do czytania obowiązkiem edukacyjnym. To okres, w którym książka i podręcznik stanowią podstawowy środek poznania oraz „realizacji aspiracji edukacyjnych”. Badania wskazują, iż w grupie uczniów/studentów, w okresie 2010–2016, średnia nieczytających kształtowała się na poziomie 30% (w 2010 r. – 33%, w 2015 r. – 31%, w 2016 r. – 28%).

Niepokojącym zjawiskiem społecznym wydaje się również stosunek do tradycyjnych form czytelniczych. W historycznym wymiarze „niedomagania” czytelnicze stygmatyzowały społecznie. Obecnie o zaniedbaniach lub brakach czytelniczych mówi się z coraz większą otwartością i zdecydowaniem, które traktuje się często w kategoriach standardów cywilizacyjnych. Dopełnieniem powyż-

¹ I. Koryś, R. Michalak, R. Chymkowski, *Stan czytelnictwa w Polsce w 2015 r.*, Warszawa 2016.

² Z. Zasacka, *Czytelnictwo dzieci i młodzieży*, Warszawa 2014.

szych postaw mogą być wyraziste deklaracje osób młodych, pragnących zasygnalizować, że koniec szkoły staje się dla nich również końcem kontaktu z książkami. Ten negatywny stosunek do czytelnictwa charakteryzuje modne współcześnie postawy o tzw. orientacji materialistycznej³, oceniające innych przez pryzmat stanu posiadania („wygodnych domów, ekskluzywnych samochodów, modnego ubioru”). Męczące i absorbujące czasowo praktyki czytelnicze wydają się nie mieć żadnego znaczenia lub stanowią jedynie środek koniczny dla osiągnięcia sukcesu, mierzonego stanem posiadania. Dodatkowym czynnikiem zniechęcającym do czytelnictwa jest, modna w społeczeństwie ponowoczesnym, metodyka osiągania „sukcesu”, gdzie niekonwencjonalna autoprezentacja wygrywa z wiedzą, inteligencją czy dobrym wychowaniem.

Praktyki czytelnicze – analiza przyczynowa

Badania międzynarodowe wskazują, iż spadek czytelnictwa książek przyjmuje wymiar globalny, stanowiąc wyznacznik przemian cywilizacyjnych. Świadczą o tym raporty badań międzynarodowych wskazujące na, analogiczne do polskich, długofalowe trendy spadkowe. Prowadzone analizy przyczyn spadku czytelnictwa książek wskazują na⁴:

- nadmiar obowiązków (w tym zawodowych) korelujący z niekorzystnymi relacjami pomiędzy czasem wolnym a pracą,
- alternatywne względem lektury książki technologie informacyjne (telewizja, Internet, audiobooki),
- przemiany osobowościowe prowadzące do zaniku kulturowych wzorców czytelniczych.

Jedną z podstawowych przyczyn kryzysu czytelnictwa książek wydaje się rozwój technologii informacyjnych oferujący, alternatywne względem tradycyjnych form czytelniczych, sposoby pozyskiwania informacji, spędzania czasu wolnego i odpoczynku. Popularność telewizji z szeroką ofertą programową zaspokajającą wymagania i upodobania każdego użytkownika, skutecznie wypiera książkę w zmęczonym pracą, wygodnym i zarazem leniwym oraz zdominowanym kulturą obrazu społeczeństwie. Drugim medium skutecznie wypierającym drukowany przekaz słowa jest Internet. Analiza danych GUS⁵ wskazuje, iż w czasie wyraźnego spadku czytelnictwa książek (2004–2008) nastąpił znaczący przyrost odsetka gospodarstw domowych wyposażonych w komputer (ok. 30%) oraz posiadających dostęp do Internetu (ok. 25%). Wydaje się więc, że to Inter-

³ I. Koryś, I. Kopeć, Z. Zasacka, R. Chymkowski, *Stan czytelnictwa w Polsce w 2016 r.*, Warszawa 2017.

⁴ I. Koryś, R. Michalak, R. Chymkowski, *Stan czytelnictwa w Polsce w 2015 r. ...*

⁵ I. Koryś, J. Kopeć, Z. Zasacka, R. Chymkowski, *Stan czytelnictwa w 2016 r. ...*

net w większym stopniu niż telewizja staje się obecnie substytutem tradycyjnego czytelnictwa. O intensywności wykorzystania obu technologii decydują indywidualne preferencje poszczególnych użytkowników w dużym stopniu skorelowane z wiekiem, aktywnością zawodową, poziomem wykształcenia i dochodu oraz miejscem zamieszkania.

Potwierdzeniem roli technologii informacyjnych w życiu współczesnego człowieka mogą być wyniki badań społecznych dotyczących warunków i jakości życia wskazujące, iż przeciętny Polak spędza średnio ponad 4 godziny dziennie korzystając z mediów informacyjnych, tj. telewizja, Internet, radio oraz drukowana prasa (w badaniach pominięto czytelnictwo książek). Dominującymi mediami są telewizja oraz Internet, przy czym relacje czasowe ich wykorzystania wskazują w większości przypadków dominację przekazu telewizyjnego. Jediną grupą wiekową, która preferuje Internet są osoby młode (do 24. roku życia), których średni czas wykorzystania mediów informacyjnych wynosi około 5 godzin dziennie. Fakt częstego i zarazem intensywnego wykorzystywania Internetu przez młode pokolenie nie oznacza zdecydowanego odchodzenia od telewizji. Najintensywniejszymi użytkownikami Internetu są szczególnie uczniowie i studenci. Prawie wszyscy korzystają z komputerów oraz telefonów komórkowych, ponadto w największym stopniu posiadają dostęp do Internetu mobilnego⁶.

Praktyki czytelnicze – przemiany jakościowe

Wszegobecność technologii informacyjnych oznacza, że człowiek w wielości form własnej aktywności ma możliwość wykorzystywania ich walorów do wspomagania własnych działań. Współczesny człowiek dysponuje nowymi nieznanymi wcześniej możliwościami poznania, działania, przebudowy własnego środowiska i doskonalenia siebie⁷. Współczesny człowiek żyje w świecie szybkiej i permanentnej zmiany. Prowadzi to do pozytywnego wartościowania szybkości i odrzucenia powolności. Rzeczy i wartości, na które trzeba czekać tracą na znaczeniu⁸. Nic więc dziwnego, iż w warunkach stawianych wymagań i jednocześnie oferowanych możliwości współczesny człowiek coraz częściej korzysta z szybszych i łatwiejszych w odbiorze form przekazu, które zastępują absorbujące czasowo, wymagające spokoju i skupienia praktyki czytelnicze.

⁶ B. Batorski, *Technologie i media w domach i w życiu Polaków*. Diagnoza Społeczna 2015. Warunki i jakość życia Polaków – Raport. Contemporary Economics.

⁷ W. Furmanek, *Style życia ludzi w społeczeństwie informacyjnym*, „Dydaktyka Informatyki” 2017, nr 12.

⁸ W. Furmanek, *Nowa stratyfikacja społeczna wskaźnikiem przemian cywilizacyjnych*, „Dydaktyka Informatyki” 2016, nr 11.

Praktyki czytelnicze mają silne podłoże w zmieniającej się kulturze, w ramach której coraz większego znaczenia nabiera ten jej fragment, który nazywany jest kulturą wizualną. W świecie nasyconym obrazami patrzeć na obrazy staje się czynnością częstszą niż czytanie tekstów. Gdy ma się do dyspozycji telewizję, Internet, filmy, kolorowe magazyny i ilustrowane gazety, nie starcza czasu na czytanie, zajęcie bardziej wymagające niż bierna percepcja⁹. W świecie nasyconym obrazem druki papierowe przestały być dominującym środkiem dostępu do informacji. Zmieniający się status druku powoduje, że człowiek coraz częściej rezygnuje z tradycyjnej książki lub drukowanej prasy, zastępując je przekazem: dźwiękowym, audiowizualnym lub tekstem elektronicznym (e-teksty)¹⁰.

Wzrastająca popularność treści w postaci cyfrowej, powodując proces stopniowej dematerializacji praktyk czytelniczych, wymusiła redefinicję pojęcia „czytelnictwo”. Dotychczasowa definicja zjawiska społecznego związanego z „czytaniem publikacji drukowanych” zastała uzupełniona o odbiór słowa pisanego również w formie elektronicznej za pośrednictwem różnych (głównie mobilnych) urządzeń¹¹. E-czytanie polega więc na korzystaniu z różnych urządzeń w kontakcie z tekstem. Urządzeniami do e-czytania są nie tylko specjalistyczne czytniki, ale także będące w powszechnym użytkowaniu komputery stacjonarne, laptopy, tablety i telefony komórkowe. Pomimo ewolucji czytników oraz coraz większej popularności e-tekstów, praktyki e-czytelnictwa kojarzone są głównie z urządzeniami typu komputer (laptop, tablet) lub telefon komórkowy oraz siecią Internet.

Specyfika źródła informacji i urządzenia pośredniczącego w odbiorze treści powodują różnice w sposobie czytania oraz jakości odbioru czytanego tekstu. Jakość czytania, rozumianego jako złożony proces działań poznawczych, zależy od sposobu czytania, ten zależny jest od formy prezentacji tekstu. Postać materialna tekstu (ewentualnie urządzenia pośredniczącego) wpływa na poziom koncentracji uwagi, co z kolei decyduje o jakości poznawczej, której miernikiem może być np. stopień zapamiętania treści oraz przyswojenia nowych, zwłaszcza trudnych do zrozumienia materiałów. Istnieje powszechna zgoda co do większej efektywności poznawczej czytania tekstów w formie drukowanej, które wymaga jednak czasu wolnego oraz emocjonalnego wyciszenia. W przedstawionej formie czytelnictwo staje się luksusem, na który coraz większa część społeczeństwa nie może sobie pozwolić.

⁹ P. Sztompka, *Socjologia. Analiza społeczeństwa*, Kraków 2012.

¹⁰ M. Kisilowska, M. Paul, M. Zając, *Jak czytają Polacy? Raport badawczy projektu „Zmiany kultury czytelniczej w Polsce w kontekście upowszechnienia e-tekstów i urządzeń pozwalających z nich korzystać”*, Warszawa 2016.

¹¹ Na podst.: J. Truskolaska, *Kryzys czytelnictwa? Jak zachęcić dzieci i młodzież do czytania książek?*, „Cywilizacja” 2013, nr 46.

Praktyki czytelnicze w Internecie

Wskazując praktyki internetowe, w które się angażują, regularni użytkownicy Internetu najczęściej deklarowali, że szukają w nim porad i wskazówek (61%) oraz odwiedzają portale społecznościowe (60%). Nieco rzadziej wymieniali poszukiwanie informacji związanych z pracą lub nauką (53%), korzystanie z internetowych encyklopedii (52%) oraz czytanie prasy lub wiadomości (51%). Czytanie w sieci literatury zadeklarowało 17% użytkowników Internetu¹². Powyższe deklaracje wskazują, że Internet jest środowiskiem, w którym się często czyta teksty różnej jakości i obszerności.

Osoby młode, wychowane w czasach istnienia Internetu wykazują zazwyczaj mniejsze „rozumienie” dla drukowanych nośników tekstu, akcentując preferencje dla formatów cyfrowych. Preferencje te widoczne są np. w obszarze edukacyjnym, gdzie tradycyjne źródła wiedzy w postaci podręczników, wypierane zostają przez zasoby informacyjne pozyskiwane z Internetu.

Z punktu widzenia procesów poznawczych, Internet stanowi powszechne w dostępie, otwarte i nielimitowane, źródło danych i informacji o nieograniczonej pojemności zasobowej. Duża liczba różnorodnych w formie i treści informacji oraz brak katalogowej selekcji sprawiają, że Internet charakteryzuje strukturalne nieuporządkowanie i chaos. Warunkiem użyteczności zgromadzonych tam zasobów jest nie tylko umiejętność wyszukania określonych tematycznie informacji, ale również ocena ich jakości pod kątem wiarygodności, aktualności, kompletności i spójności. Samo pozyskiwanie informacji staje się bardzo specyficzną formą czytelniczą, która wiąże się z takimi czynnościami jak przeglądanie, śledzenie oraz szybkie przemieszczanie się w obrębie tekstu¹³. Specyfika Internetu sprawia, że często traktowany jest jako skuteczne narzędzie rozpraszania uwagi i wypełniania umysłu różnymi, niepotrzebnymi informacjami¹⁴. Nadmiarowość zasobów informacyjnych, brak katalogowego uporządkowania oraz elementy rozpraszające uwagę, wskazują na istotę tzw. umiejętności metakognitywnych, które warunkują efektywność poznawczą i intelektualny rozwój. Ich brak wywołuje stany ponadnormatywnego lub niewłaściwego wykorzystania jego możliwości.

Wykorzystaniu określonego medium lub urządzenia towarzyszą przemiany osobowościowe prowadzące do powstania nowej mentalności, odpowiadającej specyfice technicznej, określone przez swoisty sposób myślenia, nawyki myślowe, kształt umysłu, postawy. To oddziaływanie medium na osobowość człowieka rozpatrywać można w kategoriach wpływu bezpośredniego (łatwego w dia-

¹² I. Koryś, R. Michalak, R. Chymkowski, *Stan czytelnictwa w Polsce w 2015 r. ...*

¹³ M. Kisilowska, M. Paul, M. Zając, *Jak czytają Polacy? Raport badawczy...*

¹⁴ Na podst.: W. Walat, *Przemiany edukacji pod wpływem technologii informacyjno-komunikacyjnych*, „Dydaktyka Informatyki” 2013, nr 8.

gnozie) oraz niezauważalnych i rozłożonych w czasie – wpływu kumulatywnego i podświadomego. Łagodny i pozornie neutralny, penetrujący świadomość człowieka w dłuższym czasie, wpływ kumulatywny i podświadomy określa sposób jego myślenia, zachowania oraz postępowania. Docierające do człowieka z różnych źródeł treści mają wpływ na kształt jego myśli. One z kolei zaczynają oddziaływać na postawę, która ostatecznie wpływa na konkretne zachowania i czyny człowieka. Ten łańcuch wzajemnych zależności zmusza do poważnego i roztropnego korzystania ze sprawdzonych źródeł owych wrażeń, doświadczeń i informacji¹⁵. Możliwość natychmiastowego wykorzystania zasobów informacyjnych w sieci, kształtuje model osobowy nastawiony na natychmiastowy efekt. Zanik ograniczeń w dostępie do informacji, wywołuje na ogół brak potrzeby ich zapamiętania. Z kolei liczba „oferowanych” odpowiedzi, porad lub gotowych rozwiązań sprawia, że zanika konieczność interpretacji i analizy, zaś proces decyzyjny sprowadzony zostaje do akceptacji przedstawionego najkorzystniejszego rozwiązania¹⁶. Powyższe praktyki prowadzą do zaburzeń w systemie poznawczym człowieka, kształtują osobowość *homo interneticus* wyróżniającą się poznawczym rozproszeniem, brakiem racjonalności myślenia oraz szeroko rozumianym analfabetyzmem funkcjonalnym¹⁷.

Podsumowanie

Naiwnością wydaje się pogląd, jakoby technika była neutralna względem człowieka, że może być wykorzystana jedynie dla dobrych lub złych celów. W rzeczywistości wynalazki techniczne mają nieprzewidywalne skutki, a dobre i złe konsekwencje są równoczesne i nieodłączne. Wszelki postęp techniczny powoduje zarówno zyski, jak i straty – gdy coś dodaje, to zawsze coś ujmuje. Rozwiązując określony problem ukazuje lub wywołuje nowe, wymuszając konieczność poszukiwania nowych, zazwyczaj technicznych rozwiązań¹⁸.

Praktyki i postawy czytelnicze współczesnego człowieka dostosowują się do zmieniającej się rzeczywistości. Tempo życia współczesnego człowieka ogranicza „wymagające” tradycyjne formy czytelnicze. Jego potrzeby poznawcze zaspokajane zostają przez łatwy w odbiorze przekaz telewizyjny oraz potencjał informacyjny sieci Internet. Internet minimalizuje znaczenie książki nie tylko w wymiarze wartości autotelicznych, ale także w wymiarze edukacyjnym. Jego

¹⁵ A. Zwoliński, *Człowiek telewizyjny*, Kraków 2016.

¹⁶ Na podst.: A. Piecuch, *Dokąd zmierza cyfrowa edukacja?*, „Edukacja – Technika – Informatyka” 2015, nr 6.

¹⁷ Na podst.: W. Walat, *Homo interneticus – wyzwanie dla współczesnej edukacji*, „Edukacja – Technika – Informatyka” 2016, nr 4.

¹⁸ Na podst.: A. Piecuch, *Jakość kształcenia a cyfrowa edukacja*, „Dydaktyka Informatyki” 2014, nr 9.

zalety użytkowe korespondują jednak z zagrożeniami, jakie wynikać mogą z niewłaściwego lub nadmiarowego wykorzystania.

W wymiarze poznawczym Internet niszczy kreatywność użytkowników, narzucając sposób myślenia, rozwiązania problemu, zawężając horyzonty myślowe. „Gdy wchodzimy do sieci, wchodzimy w środowisko, które sprzyja pobieżnemu czytaniu, chaotycznemu myśleniu i powierzchownej nauce”¹⁹.

Uwzględniając zależności przyczynowo-skutkowe pomiędzy praktykami czytania, procesami poznania i realnym działaniem – można zaryzykować stwierdzenie, że szybkie i pobieżne czytanie, powodując nieuporządkowane poznanie, nie daje gwarancji racjonalnego działania.

Bibliografia

- Furmanek W., *Nowa stratyfikacja społeczna wskaźnikiem przemian cywilizacyjnych*, „Dydaktyka Informatyki” 2016, nr 11.
- Furmanek W., *Style życia ludzi w społeczeństwie informacyjnym*, „Dydaktyka Informatyki” 2017, nr 12.
- Kisilowska M, Paul M., Zając M., *Jak czytają Polacy? Raport badawczy projektu „Zmiany kultury czytelniczej w Polsce w kontekście upowszechnienia e-tekstów i urzędzeń pozwalających z nich korzystać”*, Centrum Cyfrowe, Warszawa 2016.
- Koryś I., Kopeć J., Zasacka Z., Chymkowski R., *Stan czytelnictwa w Polsce w 2016 r.*, Biblioteka Narodowa, Warszawa 2017.
- Koryś I., Michalak R., Chymkowski R., *Stan czytelnictwa w Polsce w 2015 r.*, Biblioteka Narodowa, Warszawa 2016.
- Mały Rocznik Statystyczny Polski, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 2000-2017.
- Piecuch A., *Dokąd zmierza cyfrowa edukacja?*, „Edukacja – Technika – Informatyka” 2015, nr 6.
- Piecuch A., *Jakość kształcenia a cyfrowa edukacja*, „Dydaktyka Informatyki” 2014, nr 9.
- Sztompka P., *Socjologia. Analiza społeczeństwa*, Kraków, 2012.
- Truskolaska J., *Kryzys czytelnictwa? Jak zachęcić dzieci i młodzież do czytania książek?*, „Cywilizacja” 2013, nr 46.
- Walat W., *Homo interneticus – wyzwanie dla współczesnej edukacji*, „Edukacja – Technika – Informatyka” 2016, nr 4.
- Walat W., *Przemiany edukacji pod wpływem technologii informacyjno-komunikacyjnych*, „Dydaktyka Informatyki” 2013, nr 8.
- Zasacka Z., *Czytelnictwo dzieci i młodzieży*, Instytut Badań Edukacyjnych, Warszawa, 2014.
- Zwoliński A., *Człowiek telewizyjny*, Kraków 2016.

Netografia

- Batorski B., *Technologie i media w domach i w życiu Polaków*. Diagnoza Społeczna 2015. Warunki i jakość życia Polaków – Raport. Contemporary Economics, 9/4, 373–395, <http://dx.doi.org/10.5709/ce.1897-9254.192>.

¹⁹ A. Piecuch, *Dokąd zmierza cyfrowa edukacja?*, „Edukacja – Technika – Informatyka” 2015, nr 6.